

Metodologiczne problemy psychologii niemieckiej w II połowie XX wieku

Włodzisław Zeidler¹

Uniwersytet Szczeciński

THE METHODOLOGICAL PROBLEMS OF GERMAN PSYCHOLOGY IN THE SECOND HALF OF THE TWENTIETH CENTURY

Abstract. This article shows German psychology changes in the second half of the XXth century, especially taking into consideration:

- a) American psychology influence, particularly strong after the end of World War II,
- b) interaction with some philosophical views (epistemology).

Described occurrences at the present are also being characterized through indication its historical roots. Relationship between psychology and philosophy: from epistemology to value theory is emphasized carefully but also penetratingly.

Obchody setnej rocznicy założenia przez Wilhelma Wundta w 1879 roku psychologicznego laboratorium w Lipsku przyczyniły się do wzrostu zainteresowania historią psychologii, głównie poza granicami – wówczas jeszcze podzielonych – Niemiec. Wyrażało się to w publikacjach dotyczących setnej rocznicy powstania pierwszego psychologicznego laboratorium oraz mniej znanych epizodów z życia i działalności Wundta (por. np. Bringmann, Tweney, 1980). Autorzy i wydawcy tych publikacji wyszli poza obszar języka niemieckiego, co poszerzyło zakres recepcji ich dzieł. Można było też stwierdzić, że poszerza się zarówno zakres, jak i wnikliwość badań oraz towarzyszącej im refleksji (por. np. Brożek, Pongratz, 1980). W ramach tego nurtu przypomniano także dzieła innych psychologów, niekiedy o znaczeniu już tylko informacyjno-historycznym (np. Carus, 1990²).

Powstały również opracowania oryginalne, koncentrujące się albo na konkretnych osobach, instytucjach, teoriach, albo na związku psychologii z ogólniejszymi prądami intelektualnymi i zjawiskami historycznymi. Do pierwszej grupy można zaliczyć prace S. Jaegera (np. 1988), dotyczące badań oraz samej „postaci” W. Köhlera, albo H. E. Lückę (1996) poświęcone K. Lewinowi. J. Klüpfel oraz C. F. Graumann (1986) przedstawili bardzo wnikliwie historię Instytutu Psychologii w Heidelbergu, pod redakcją Graumanna ukazuje się także (od roku 1983) 8-tomowe wydanie dzieł zbiorowych Lewina, zawierające – obok oryginalnych tekstów – ich komentarze oraz analizy. Do ostatniej spośród wspomnianych grup zaliczyć należy prace zebrane w tomie wydanym pod redakcją M. G. Asha i U. Geutera (1985) oraz samodzielne prace Asha (1980; 1985; 1995). Ostatnia praca Asha: *Gestalt psychology in German culture, 1890 – 1967*, wyróżniająca się wnikliwością sądów oraz naukową dojrzałością, dzięki temu, że została opublikowana w języku angielskim, zdobyła wyjątkowo szerokie kręgi czytelników.

Wszystkie te poczynania przyczyniły się do uzyskania w refleksji historycznej nad dziejami psychologii niemieckiej niezbędnej otwartości, a jednocześnie pomogły one zlokalizować, a po części również usunąć, te smutne, brunatne plamy (zob. Ash, 1995) na wielobarwnej przeszłości niemieckiej psychologii, które zaczęto już traktować jako rewiry zakazane.

Tragiczne losy wielu niemieckich psychologów podczas narastania i trwania hitlerowskiej hysterii (por. np. Henle, 1978) nieoczekiwanie spowodowały to, że zarówno oni sami, jak też ich teorie stały się częścią głównej arterii wyznaczającej rozwój i perspektywy psychologii w skali światowej. Cała psychologia postaci, koncepcje Kurta Lewina oraz Fritza Heidera zasiły coraz silniejszy krwioobieg psychologii amerykańskiej. Nieco później, już po zakończeniu II wojny światowej, to właśnie psychologia amerykańska zaczęła modelować oblicze niejako od nowa tworzonej zachodniej psychologii niemieckiej. Te, w dużym stopniu spowodowane historycznymi okolicznościami wymuszone przemiany dokonywały się w swoistym dialogu obu psychologii (amerykańskiej i niemieckiej), a może nawet więcej – obydwu kultur (amerykańskiej oraz europejskiej). Wielką zasługą części psychologów niemieckich było staranie o przywrócenie zainteresowania tymi teoriami i osobami psychologów,

1 Adres do korespondencji: Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Szczecińskiego, ul. Ogińskiego 16/17, 71-431 Szczecin; e-mail: wlzeidlez@web.de

2 Friedrich August Carus (ur. 1770 w Budziszynie, zm. 1807 w Lipsku), po studiach w Lipsku i Getyndze został w roku 1797 profesorem filozofii Uniwersytetu w Lipsku. Oprócz pracy dydaktycznej zajął się ożywioną działalnością pisarską, w której widoczne były wpływy ideałów oświecenia oraz rewolucji francuskiej. Jego poglądy filozoficzne ukształtowały się pod wpływem E. Kanta. Cytowane tutaj dzieło jest reprintem jego pracy: *Geschichte der Psychologie*, która ukazała się pośmiertnie w Lipsku w roku 1808.

którzy wnieśli wyjątkowo ważny wkład do psychologii już na początku XX wieku. Wyprowadzenie ich z cienia ciągle jeszcze rzucanego przez tragiczne wspomnienia wojenne, było bardzo potrzebne nie tylko psychologii niemieckiej. Na przykład na nowo i w nowym świetle ukazane zostały poglądy i prace psychologów postaci oraz Lewina (por. np. Jaeger, 1990; Zeidler, 2003).

Zaraz po pierwszym zetknięciu się psychologii amerykańskiej z niemiecką baczni obserwatorzy życia intelektualnego zauważyli, że w psychologii niemieckiej pojawiły się znamiona *krzysu metodologicznego*. Obserwatorzy bardziej powierzchowni mówili o kryzysie spowodowanym próbami stosowania w psychologii statystyki. Inni dostrzegali dodatkowe aspekty. Dotyczyły one zarówno praktyki psychologicznej, jak też naukowo-teoretycznych podstaw psychologii. Głosy te pojawiły się na początku lat 50. XX wieku i były przeważnie dobrze uzasadnione. Często były one próbami szukania odpowiedzi na konkretne pytania, czasami zaś tylko zwykłą negacją tego, co nowe, co zmusza do rewizji starych i wygodnych poglądów. W niniejszym opracowaniu zajmuję się jedynie dwoma aspektami tego kryzysu metodologicznego: po pierwsze – pewnymi nieporozumieniami dotyczącymi roli statystyki w badaniach psychologicznych oraz – po drugie – wybranymi kwestiami związanymi z teoretycznymi podstawami psychologii, dokładniej z pewnymi aspektami teoriopoznawczymi.

SPÓR O STATYSTYKĘ I JEJ MIEJSCE W PSYCHOLOGII

Fritz Heider³ w swojej autobiograficznej książce pt. *The life of a psychologist* (1983)⁴ wspomina pewne wydarzenie, znakomicie ilustrujące problematykę, którą się zajmujemy. W roku 1952 – ciesząc się wówczas wielkim autorytetem Gardner Murphy⁵ – objął funkcję kierownika działu badań naukowych *Menninger Foundation* w Topeka (Kansas). Udział Grace Heider (żony Heidera) w pracach badawczych Koffki prowadzonych w Smith College, jak i wiele jej prac wykonanych i opublikowanych z Heiderem były mu dobrze znane. Murphy uznał, że jest to dostatecznie duży dorobek naukowy dla rozpoczęcia starań o uzyskanie stopnia naukowego doktora. Kiedy Grace Heider podjęła odpowiednie starania, okazało się, że jej wykształcenie wymaga uzupełnienia: musi mianowicie „zaliczyć” kurs statystyki! Opisując tę historię, Heider liczył sobie już ponad 85 lat. Jego komentarz do tej historii był następujący: w noszącym jeszcze wyraźne europejskie piętno instytucie K. Koffki nie traktowano statystyki dostatecznie poważnie (Heider 1984, s. 152). Czy problem uzupełnienia kursu statystyki wyglądał dokładnie tak jak go Heider opisał, czy inaczej, nie ma tutaj większego znaczenia. Faktem pozostaje to, że psychologowie w USA w latach 50. XX wieku *musieli* mieć dobrą znajomość statystyki, co stanowiło integralny składnik ogólnego wykształcenia psychologicznego. Wydaje się, że opowiedziana przez Heidera historia stanowiła raczej narracyjną ozdobę, niż ukrytą krytykę Koffki, a poprzez tę historię pragnął on zwrócić uwagę na to, że istnieją rozmaite sposoby uprawiania nauki, także psychologii. Stwierdzenie to można bardzo uogólnić, ale gdy zawężymy je do psychologii eksperymentalnej, okaże

³ F. Heider (1896-1988). W roku 1920, w Grazu, obronił doktorat pod kierunkiem A. von Meinonga. W latach dwudziestych blisko współpracował z berlińską szkołą psychologów postaci. W latach 1927-1930 był asystentem Wiliama Sterna w Hamburgu. W roku 1930 przeniósł się do USA, gdzie w Smith College w Northampton (Massachusetts) współpracował z Kurtem Koffką (1886-1941). Ożenił się z Grace Moore, asystentką Koffki. W roku 1947 uzyskał tytuł profesora University of Kansas w Lawrence. W roku 1958 ukazało się pierwsze wydanie jego znanej i cenionej pracy: *The psychology of interpersonal relations*. Za wybitne osiągnięcia naukowe w roku 1965 otrzymał nagrodę APA.

⁴ Cytuję według tłumaczenia niemieckiego Agnes von Cranach F. Heider (1984). *Das Leben eines Psychologen*. Bern–Toronto–Stuttgart: Verlag Hans Huber.

⁵ Gardner Murphy (1895-1979), autor znanego i ważnego studium z zakresu psychologii osobowości (*Personality*, New York: Harper 1947), był profesorem psychologii Columbia University, w latach 1943-1944 – Prezydentem APA, konsultantem UNESCO, a od roku 1952 dyrektorem ds. badań naukowych Menninger Foundation w Topeka (Kansas). W latach 1965-1971 pełnił funkcję Prezydenta American Society for Psychical Research. Wraz z W. Jamesem (1842-1910), autorem m.in.: *The principles of psychology* (1890) oraz *A pluralistic universe* (1909), są uważani za najwybitniejszych członków tego stowarzyszenia zajmującego się parapsychologią. Wyniki tego nurtu zainteresowań Murphy'ego znalazły się w pracy opublikowanej w roku 1979, napisanej wspólnie z Laurą A. Dale, zatytułowanej *Challenge of psychical research: A primer of parapsychology*. Murphy był także redaktorem drugiego – dla psychologii bardzo ważnego – studium: *Historical introduction to modern psychology* (praca ta ukazała się po raz pierwszy w Nowym Yorku w 1949 r., jej poprawiona wersja dotarła do czytelników w roku 1972). L. A. Pervin ciągle jeszcze zalicza Murphy'ego do najważniejszych twórców nowoczesnej teorii osobowości, podkreślając jednocześnie, że ujmował on osobowość w sposób holistyczny, dostrzegając w jej genezie znaczenie zarówno czynników biologicznych, jak i społecznych. Podobnie wysoko oceniają zasługi Murphy'ego dla rozwoju teorii osobowości C. S. Hall i G. Lindzey. Zwracają oni uwagę na zainteresowanie Murphy'ego psychologią pozaeuropejską, głównie azjatycką (1994, s. 328-329). Ta różnorodność zainteresowań i holistyczne podejście do rzeczywistości zbliżyły Murphy'ego także do psychologii humanistycznej; daje temu wyraz W. B. Frick w pracy pt. *Humanistic psychology: Conversation with Abraham Maslow, Gardner Murphy, Carl Rogers* (1989).

METODOLOGICZNE PROBLEMY PSYCHOLOGII NIEMIECKIEJ

się, że i ona może być uprawiana na różne sposoby (w tym miejscu można śmiało mówić o odmienności modeli uprawiania psychologii eksperymentalnej w zależności od tego, czy wywodzą się one od Wundta, G. E. Müllera czy też C. Stumpfa; niestety, w ramach tego artykułu nie jest możliwe dokładniejsze scharakteryzowanie ani tych modeli, ani różnic występujących pomiędzy nimi). „Zarejestrowane” w ramach wspomnianego kryzysu metodologicznego nastawienia wobec statystyki można ująć w trzy grupy. Dwie odmiany miały charakter negatywny, trzecia: pozytywny.

Od początku istnienia psychologii eksperymentalnej (Wundt, E. Kraepelin) stosowano obliczenia statystyczne w celu analizy i oceny uzyskiwanych wyników empirycznych. J. McKeen Cattell (1928) zwracał uwagę na to, że stosowanie statystyki może przyczynić się do zawężania i banalizowania problematyki badań prowadzonych w laboratoriach psychologicznych. Znane są także przypadki stosowania statystyki dla uzasadnienia wyników badań quasi-naukowych. Mam na myśli takie prace, w których – odwołując się do wyników prostych obliczeń czy nawet już bardziej złożonych analiz statystycznych – uzasadniano tezy o charakterze – mówiąc ogólnie – nienaukowym. Przykład stanowi praca przygotowana i opublikowana pod kierunkiem R. Hippusa (1943), w której na podstawie prostych „eksperymentów” psychologicznych (Test Wartega) oraz tendencyjnie dobranych danych osobowych, wykorzystując analizę regresji, próbowano uzasadniać tezy o charakterze wyraźnie rasistowskim. To właśnie tego rodzaju prace, albo praktyki badawcze, przytaczali przeciwnicy stosowania statystyki w psychologii jako argument przeciwko niej. Statystyka – ich zdaniem – może być nadużywana, z jej pomocą wypacza się i deformuje zarówno cele, jak i wyniki badań naukowych.

Głównym przeciwnikiem posługiwania się metodami statystycznymi w psychologii był w RFN w latach 50.

Albert J. O. Wellek (ur. w 1904 r. w Wiedniu, zm. w 1972 r. w Moguncji)⁶, psycholog o orientacji tradycyjnej, będący zwolennikiem takiego modelu psychologii, który negował możliwość uprawiania psychologii jako nauki wyjaśniającej (por. Mattes, 1985). Wellek był jednym z ostatnich zwolenników i przedstawicieli tzw. lipskiej szkoły psychologii całości, która – także zorientowana holistycznie – w wielu istotnych punktach wyraźnie różniła się od tzw. berlińskiej szkoły psychologii postaci. Podejmowane w tej szkole próby holistycznego podejścia do badania zjawisk psychicznych nie należały do szczególnie udanych. Holizm zresztą był przez przedstawicieli tej szkoły pojmowany w taki sposób, że właściwie wykluczał z praktyki badawczej podejście ilościowe.

Najpoważniejszym i najbardziej „głośnym” przeciwnikiem poglądów, które głosił Wellek, był – jak podaje P. Mattes (1985) – Peter R. Hofstätter (ur. 1913 w Wiedniu, zm. 1994 w Buxtehude)⁷. Jak wynika z zapisków Hofstättera (1992), cała historia jego udziału w „sporze o statystykę” w latach 50. nie miała dla niego większego znaczenia. Hofstätter zapoznał się z podstawami statystyki na odrębnych zajęciach, prowadzonych na

⁶ Albert J. O. Wellek był psychologiem. Jego brat (urodzony w r. 1903), Rene Wellek, to znany teoretyk literatury, który działał głównie w USA i publikował w języku angielskim. A. J. O. Wellek jest uważany za jednego z głównych przedstawicieli (obok Felixa Kruegera (1874-1948) oraz Friedricha Sandera (1889-1971)) tzw. lipskiej szkoły psychologii całości. W roku 1939 habilitował się na podstawie rozprawy *Typologie der Musikbegabung im deutschen Volke*, gdy dyrektorem Instytutu Psychologii był Filip Lersch (1899-1972). W roku 1944, po zbombardowaniu Instytutu Psychologii w Lipsku, instytut został przeniesiony do Wrocławia, a jego dyrektorem został J. O. Wellek. Pod koniec II wojny światowej, po ucieczce przez Pragę dociera do Moguncji, gdzie otrzymał stanowisko profesora, a następnie dyrektora Instytutu Psychologii. Był także aktywnym pracownikiem Instytutu Muzykologii na tymże Uniwersytecie. Oprócz psychologii interesował się zarówno muzyką, jak i sztuką w szerszym znaczeniu tego słowa, czego dowodem może być zredagowany wspólnie z F. Kruegerem tom zatytułowany *Phantasie und Kunst* (1939) czy samodzielna praca: *Witz – Lyrik – Sprache. Beiträge zur Literatur- und Sprachtheorie* (1970), a także zbiór poezji pt. *Existenz und Liebe* (1974). W zakresie psychologii Wellek opowiadał się za modelem psychologii jako nauki rozumiejącej, która posługuje się typologią pojmowaną jako „klasyczna” charakterologia. Swoje zasadnicze poglądy przedstawił w pracach: *Die Polarität im Aufbau des Charakters. System der konkreten Charakterkunde* (1950), *Die genetische Ganzheitspsychologie* (1954), *Ganzheitspsychologie und Strukturtheorie, 10. Abhandlungen zur psychologischen und philosophischen Anthropologie* (1955). Teoretyczne poglądy Welleka, nawiązujące do kilku idei przejętych od Sandera oraz Kruegera, stanowiły niezbyt udaną próbę rozwinięcia, przez W. Wundta właściwie tylko naszkicowanej, myśli dotyczącej tzw. *syntezy twórczej*.

⁷ Peter R. Hofstätter pochodził z zamożnej rodziny inteligenckiej (jego ojciec był ginekologiem, ojczym inżynierem chemikiem, projektantem dużych zakładów chemicznych na zlecenia z Japonii). Studia – najpierw chemia, fizyka i matematyka, później także psychologia – odbył w Wiedniu. Największy wpływ na jego umysłowość wywarli: Egon Brunswik (1903-1955), Karl Bühler (1879-1963) oraz Charlotte Bühler (1893-1974). Praca doktorska Hofstättera (1936) była próbą weryfikacji testu do badania rozwoju małych dzieci. Materiały empiryczne do swych badań zebrał podczas pobytu w Korei Północnej. W czasie studiów był aktywnym członkiem „Akademische Verein für Medizinische Psychologie”, prowadzącego systematyczne szkolenie w zakresie psychoanalizy. Jego pierwsza publikacja naukowa dotyczyła tej tematyki i ukazała się drukiem w Japonii. W latach 1937-1942 był psychologiem wojskowym (prowadził badania testowe). W latach 1943-1944 odbył służbę wojskową na froncie we Włoszech. W roku 1945 habilitował się w Grazu. W latach 1949-1956 przebywał w Stanach Zjednoczonych (był profesorem na Catholic University of America in Washigton). Po powrocie do Europy najpierw pracował w Hochschule für Sozialwissenschaften in Wilhelmshaven, w latach 1959-1979 na Uniwersytecie w Hamburgu (katedra utworzona dla Williama Sterna (1871-1938) – por. Hofstätter, 1992).

Uniwersytecie Wiedeńskim przez P. Lazarsfelda (1901-1976). W roku 1936 Egon Brunswik podarował mu książkę L. L. Thurstone'a (1887-1955): *The vectors of mind*, dzięki której zapoznał się z analizą czynnikową na tyle dobrze, że mógł ją stosować w kilku projektach badawczych, których wyniki opublikował w niemieckich czasopismach psychologicznych w okresie II wojny światowej. Maszynopis jego samodzielnej pracy poświęconej zastosowaniu metod statystycznych w badaniach psychologicznych spłonął podczas bombardowania budynku wydawnictwa w Berlinie w roku 1944 (w 1953 r. w Monachium ukazała się nowa wersja tej pracy: *Einführung in die quantitativen Methoden der Psychologie*). Jej ukazanie się spowodowało zaostrzenie się owego kryzysu metodologicznego, o którym tu mowa. Wywołało ono polaryzację stanowisk postrzeganych dotychczas jako umiarkowane. Niewątpliwie było tak, że Hofstätter, podobnie jak jeszcze kilku innych psychologów niemieckich (np. J. C. Brengelmann)⁸, zamierzał przybliżyć tzw. psychologii kontynentalnej osiągnięcia psychologii amerykańskiej. Przede wszystkim zaś to, co ją wówczas od psychologii europejskiej najdobitniej odróżniało: podejście ilościowe. W tym konflikcie zwolenników z przeciwnikami statystyki ów element, który takich psychologów, jak Wellek oburzał najbardziej, występował dopiero w tle całego sporu. Było nim wymaganie od psychologów, aby budowali swoją naukę jako naukę wyjaśniającą, a nie rozumiejącą (por. Mattes, 1985; Métraux, 1985). Nastawienie takie nie było w swej genezie „amerykańskie”. Dla Hofstättera (por. 1992) było ono takim nastawieniem, które wyniósł z „atmosfery rodzinnej” oraz ze swoich pierwszych (studium fizyki i chemii), ale i późniejszych (Akademisches Verein für medizinische Psychologie) doświadczeń studenckich. To prawda, że zostały one ugruntowane podczas samodzielnej już pracy naukowej w USA, ich korzenie były jednak „europejskie”.

Opisaną sytuację można postrzegać jako spór o model uprawiania psychologii jako nauki. Po jednej stronie mielibyśmy wówczas zwolenników psychologii jako nauki przyrodniczej (Hofstätter, Brengelmann), po drugiej natomiast rzeczników psychologii jako nauki humanistycznej (Wellek). Specyfika tej rzeczywistej sytuacji była jednak do takiego modelu nieredukowalna. W istocie bowiem Wellek operował wówczas już bardzo przestarzałym modelem nauki humanistycznej, czego sam nie zauważał, a co drażniło jego przeciwników. Rozpatrując kryzys metodologiczny w psychologii niemieckiej w II połowie XX wieku, nie należy traktować tego zjawiska w sposób wycinkowy. Należy widzieć w nim proces obejmujący dłuższy odcinek czasu i mający powiązania zarówno z fazami wcześniejszymi, jak również późniejszymi. Profesura Hofstättera w Hamburgu jest tego najlepszym przykładem. Zarówno on sam, jak również inni uważali go za następcę Sterna⁹ na stanowisku Profesora Psychologii Uniwersytetu w Hamburgu. Znana praca Sterna z roku 1911 stanowiła może jeszcze nie przełom, ale na pewno już jego zapowiedź w odniesieniu do psychologicznej metodologii. Stern w tej pracy nie tylko wprowadził rozróżnienie nauk nomotetycznych oraz idiograficznych, lecz dokonał także precyzyjnego rozróżnienia w zakresie pojęć związanych z prowadzeniem badań empirycznych oraz eksperymentalnych takich, jak np. różnice interindywidualne oraz intraindywidualne. W zakresie statystyki posługiwał się wieloma do dzisiaj stosowanymi technikami statystycznymi, z analizą czynnikową włącznie. Jego wkład w tym zakresie dotyczył tego, co później stało się dla R. B. Cattella podstawą do wyróżnienia technik: R i Q. Heider (1984), który w latach 1927-1930 był w Hamburgu asystentem Sterna, wspomina o szczególnej atmosferze, w jakiej dane mu było wówczas pracować. Stern utrzymywał nader bliskie i naukowo owocne

8 Johannes C. Brengelmann (1920-1999) studia z zakresu medycyny (zakończone doktoratem w roku 1945) oraz psychologii (gdzie również uzyskał stopień doktora w roku 1949) odbył w Getyndze. W roku 1953 obronił w Londynie doktorat w zakresie psychologii eksperymentalnej; w latach 1946-1960 pracował w Instytucie Psychiatrii Maudsley Hospital w Londynie. Od 1960 do 1966 roku był profesorem i dyrektorem Instytutu Psychologii Uniwersytetu Pensylwanii w Filadelfii, zaś w okresie 1966-1988 pełnił funkcję dyrektora Wydziału Psychologii w Instytucie Maxa Plancka w Monachium. Po przejściu na emeryturę był nadal aktywny naukowo w ramach Towarzystwa Maxa Plancka. Brengelmann zajmował się głównie terapią behawioralną. Opublikował wiele prac naukowych na ten temat. Pod jego kierunkiem i przy zachęcie habilitowało się wielu profesorów, będących dzisiaj autorytetami (także w skali międzynarodowej) w dziedzinie psychologii klinicznej.

9 William Stern urodził się w roku 1871 w Berlinie, tam też studiował filozofię i psychologię pod kierunkiem H. Ebbinghaus. Pod jego kierunkiem doktoryzował się jeszcze w Berlinie (1893). Razem z Ebbinghausem przeniósł się do Wrocławia, gdzie habilitował się w roku 1897. W roku 1900 ukazała się jego pierwsza publikacja na temat psychologii różnic indywidualnych. Zmieniona i znacznie poszerzona, a właściwie od nowa napisana, ukazała się w roku 1911 w Lipsku, przynosząc autorowi uznanie i sławę. W roku 1915 Stern został powołany na specjalnie dla niego utworzone stanowisko Profesora Filozofii i Psychologii do Hamburga. Na stanowisku tym pracował do roku 1933, do momentu pozbawienia go Profesury przez hitlerowców. Przez Holandię udało mu się zbiec do USA, gdzie otrzymał Profesurę w Duke University w Durham (North Carolina). Tam też zmarł w roku 1938 z powodu choroby serca.

Aczkolwiek nie pozostaje to w bezpośrednim związku z tematem naszych rozważań, dla całości obrazu dodać należy, że Stern oprócz psychologii różnic indywidualnych był także „twórcą” jeszcze jednej odmiany psychologicznych poszukiwań. Mam na myśli psychologię o orientacji personalistycznej. Jej wyraz znajdziemy w takich pracach, jak: *Person und Sache* (Lipsk, 1924) oraz *Studien zur Personenwissenschaft, Erster Teil: Personalistische Wissenschaft* (Lipsk, 1930). Fundament tych poglądów znajdujemy już w *Die Differentielle Psychologie in ihren methodischen Grundlagen* (1911; 1994, s. 19) w postaci definicji „Individuum”.

METODOLOGICZNE PROBLEMY PSYCHOLOGII NIEMIECKIEJ

kontakty z Ernestem Cassirerem (1874-1945) oraz Jakubem von Uexküllem¹⁰, którzy w tym czasie pracowali również na Uniwersytecie w Hamburgu. Kontakty te sprzyjały otwartości i wszechstronności poglądów każdego z tych trzech uczonych. Jego (tzn. Sterna) asystenci byli tym samym stymulowani do poszukiwań twórczych i oryginalnych, a jednocześnie poddanych surowym rygorom naukowej metodologii badań.

Jeżeli chodzi o dyskutowany tutaj kryzys metodologiczny psychologii niemieckiej, zwłaszcza zaś o potrzebę i zasady stosowania statystyki, to można śmiało stwierdzić, że zakończyły go dwie, czasowo od siebie nieco odległe, prace. Była to wspomniana już książka Hoffstättera: *Einführung in die quantitativen Methoden der Psychologie* (1953) oraz G. A. Lienerta: *Testaufbau und Testanalyse* (1961). W ciągu lat dzielących moment ukazania się wymienionych prac pozycja statystyki w psychologii niemieckiej (uwaga ta dotyczy Republiki Federalnej) uległa stabilizacji. Statystyka stała się narzędziem pomagającym w prowadzeniu badań naukowych, narzędziem rutynowym, które starano się ciągle ulepszać i jeszcze lepiej dostosować do coraz to nowych zadań i potrzeb rozwijającej się psychologii, zarówno tej bardziej teoretycznej, jak i praktycznej.

ROZBUDOWA REPERTUARU TECHNIK STATYSTYCZNYCH

Hofstätter w swojej naukowej, dydaktycznej i organizacyjnej działalności profesora Uniwersytetu w Hamburgu starał się nawiązać do tradycji psychologii w Hamburgu, po raz pierwszy konsekwentnie sformułowanych w cytowanej już pracy Sterna z roku 1911. Jednym z konkretnych kroków w tym kierunku było sprowadzenie do Hamburga profesora Gustawa A. Lienerta¹¹. Jako profesor Uniwersytetu w Hamburgu, Lienert zwrócił na siebie uwagę w dwojaki sposób. Z jednej strony poprzez wyeksponowanie w statystyce znaczenia metod niezależnych od rozkładu. Z drugiej strony poprzez dynamiczną działalność dydaktyczną. Jego najwybitniejszymi uczniami z tego okresu są: Jürgen Bredenkamp (1977) oraz Viktor Sarris. Spośród jego uczniów kontynuujących zainteresowania statystyczne – z okresu pracy w Düsseldorfie – wymienić należy przede wszystkim Helmutha Hubera (1977; 1978).

Najważniejszym osiągnięciem Lienerta w zakresie statystyki było opracowanie metod niezależnych od rozkładu, wśród nich zaś na szczególną uwagę zasługującej „Konfigurationsfrequentzanalyse” (KFA) oraz jej dalszego rozwinięcia: „Interaktions-strukturanalyse” (ISA). Zgodnie z tym, co Lienert sam wielokrotnie podkreślał (np. 1992, s. 168), jego statystyki miały zastąpić analizę czynnikową, która przez to, że operuje abstrakcyjnym pojęciem dymensji, jest w badaniach klinicznych mniej przydatna, niż techniki pozwalające na liczbową reprezentację oraz analizę grup właściwości, a nawet „typów”. Dzięki temu techniki KFA oraz ISA częściej znajdują zastosowanie w badaniach medycznych (zarówno podstawowych, jak i klinicznych), gdzie ciągle przecież mamy do czynienia z symptomami i syndromami, które trudno wtłoczyć w schemat rozkładu normalnego. Jedną ze swych ostatnich większych prac Lienert poświęcił problematyce statystycznej analizy ocen szkolnych: *Schulnotenevaluation* (por. von Eye, 2001). W cytowanym już opracowaniu Lienerta (1992, s. 171) można przeczytać opinię na temat tej pracy sformułowaną przez K. J. Klauera: „[...] co najmniej dziesięć lat minie, zanim ktokolwiek z tej książki skorzysta”. Być może w tej właśnie pracy Lienert wykazał w sposób najbardziej wyraźny swoją niezwykle cenną umiejętność wykorzystania wyrafinowanej teorii naukowej do rozwiązywania pozornie tylko prostych, ale w rzeczywistości bardzo skomplikowanych problemów praktycznych.

¹⁰ Graf Jakub von Uexküll urodził się w roku 1864 w Estonii. Studiował zoologię w Dorpacie. Od roku 1926 był profesorem biologii na Uniwersytecie w Hamburgu. Zmarł w roku 1944 na wyspie Capri. W zakresie biologii był on prekursorem teorii dotyczących ochrony środowiska naturalnego oraz autorem znanego dzieła: *Theoretische Biologie*. Jego poglądy wywarły duży wpływ na wielu psychologów oraz innych przedstawicieli nauk behawioralnych.

¹¹ Gustaw A. Lienert urodził się w roku 1920 w Czechach. Zaraz po maturze został powołany do wojska. Jako sanitariusz uczestniczył w kampanii francuskiej i rosyjskiej. Z objawami malarii i żółtaczki, odesłany z frontu pod Stalingradem, mógł po wyzdrowieniu rozpocząć studia medyczne. Ukończył je w Wiedniu w roku 1950. W roku 1952 – po uzupełniających studiach – uzyskał doktorat w zakresie psychologii. Karierę naukową rozpoczął na Uniwersytecie w Marburgu, gdzie habilitował się w roku 1961. Również w roku 1961 ukazała się ważna dla całej psychologii niemieckiej książka Lienerta: *Testaufbau und Testanalyse*. W tym samym roku Lienerta powołano na stanowisko profesora Uniwersytetu w Hamburgu, gdzie został bliskim i cenionym współpracownikiem Hofstättera. W roku 1962 opublikował kolejną pracę: *Verteilungsfreien Methoden in der Biostatistik*. Książka ta była rozbudowywana i wznawiana w latach 1973 oraz 1978 jako obszernie dwutomowe. Znaczenie tej pracy Lienerta wynikało stąd, że statystyka znajdowała coraz szersze zastosowanie we wszystkich naukach o człowieku. Dla Lienerta ważne było przy tym zacieśnienie kontaktów psychologii z medycyną. Wiele spośród jego oryginalnych poszukiwań oraz rozwiązań w zakresie technik i metod statystycznych było zorientowanych na ten cel. Jego prace były wykorzystywane w programowaniu badań dynamicznie rozwijającej się farmakologii oraz produkcji leków (kontrola skuteczności). W latach 1964-1974 Lienert był profesorem Uniwersytetu w Düsseldorfie, od roku 1974 – Uniwersytetu Erlangen w Norymberdze. Zgodnie z ustawą oraz panującymi zwyczajami, przeszedł na emeryturę, ale pozostał naukowo i twórczo aktywny aż do śmierci w 2001 r.

WŁODZISŁAW ZEIDLER

Trudności w zakresie ewaluacji ocen szkolnych odnoszą się nie do operacji statystycznych, ale do problemów konceptualizacji samego pomiaru. Od omówienia tych kwestii Lienert rozpoczyna swoją książkę. Problemy samej teorii pomiaru są w tym przypadku czymś podstawowym, czymś, co tylko pozornie jest samo przez się zrozumiałe. Ewaluacja ocen szkolnych musi zaczynać się od uświadomienia sobie i ustalenia reguł na płaszczyźnie „metateorii”. Potem cała reszta może być już zupełnie prosta. Idealem Lienerta – jak pisze von Eye (2001, s. 225) – była maksymalna prostota proponowanych technik statystycznych. Najbardziej lubił takie, które można było stosować, posługując się najzwyklejszym kalkulatorem kieszonkowym. Przy czym wyraźnie preferował techniki nieparametryczne.

Alexander von Eye (1982) przedstawił przykład zastosowania technik statystycznych opracowanych przez Lienerta do projektowania i analizy wyników badań w zakresie psychologicznej prewencji (profilaktyki). On także upowszechnił te techniki, przynosząc je na teren obszaru języka angielskiego (von Eye, 1990). Cały szereg opracowań mniej lub bardziej szczegółowych dotyczących konkretnych problemów stosowania metod statystycznych w psychologii opublikowali uczniowie Lienerta. Tutaj ograniczę się do kilku przykładów, które pozostają w najbliższym związku z problematyką niniejszego opracowania. Na uwagę zasługuje przede wszystkim J. Bredenkamp (np. 1972), który opublikował wiele artykułów i kilka książek poświęconych zagadnieniom wartości oraz przydatności rozmaitych testów istotności różnic, trafności i rzetelności wybranych metod badawczych, psychologicznym eksperymentom (np. *Theorie und Planung psychologischer Experimente*, 1980)¹². Inny uczeń Lienerta, Helmuth Huber¹³ (1977; 1978), analizował i ukazywał możliwości zastosowania poszczególnych technik statystycznych w odniesieniu do problemów interesujących psychologa klinicznego. W szczególności zaś zajmował się longitudinalną analizą pojedynczych przypadków w celu ustalenia dynamiki zaburzeń, działania leków albo określenia skuteczności psychoterapii.

Rzecz oczywista, oprócz „uczniów” Lienerta psychologiczną statystyką w Niemczech zajmuje się wiele osób o innym „rodowodzie naukowym”. Celem moim nie jest jednak sporządzanie bibliografii publikacji z tego zakresu, ale zwrócenie uwagi czytelnika na to, że w latach 1960-1970 metody statystyczne *zadomowiły się* w psychologii niemieckiej już na dobre. Każdy zainteresowany czytelnik znajdzie pracę odpowiadającą jego zainteresowaniom oraz gustom. Podręczniki z zakresu statystyki pisali nie tylko uczniowie Lienerta, wiele z nich zostało także na język niemiecki przetłumaczonych. Sprawą istotną jest to, że zarówno Lienertowi, jak i jego uczniom udało się nie tylko stosować i adaptować metody statystyczne. Oni je rozwijali i *tworzyli* zgodnie z potrzebami badań psychologicznych, zarówno podstawowych, jak i praktycznych (psychoterapia lub psychofarmakologia).

EPISTEMOLOGIA JAKO PODSTAWA METODOLOGII BADAŃ PSYCHOLOGICZNYCH

Uwolniona od filozofii psychologia – wbrew życzeniom niektórych swych adeptów (por. Ash, 1980) – nie zerwała jednak wszystkich łączących ją z filozofią więzów. Rzecz oczywista, nie chodzi tutaj jedynie o te instytucjonalne zależności i więzi, o których pisze Ash w cytowanej pracy. Aktualność zachowały te, które łączyły psychologię z takimi działaniami filozofii, jak logika lub teoria poznania. Prowadzenie badań naukowych w oparciu o jakies założenia „alogiczne” albo „antylogiczne” wymagałoby stworzenia całego nowego systemu filozoficznego, który taką ewentualność byłby w stanie uzasadnić. Ash (1985, s. 48) zwrócił uwagę na konieczność związków psychologii z epistemologią. Autor ten cytuje fragment jednej z ważniejszych prac C. Stumpfa z roku 1891: *Psychologie und Erkenntnistheorie*: „[...] podobnie psycholog musi być teoretykiem poznania, albowiem i on tak, jak każdy, dla kogo nauka to coś więcej niż rzemiosło, musi mieć jasność na temat podstaw poznania” (cyt. za: Ash, 1985, s. 48). Potrzeba tego rodzaju refleksji idącej w kierunku teorii poznania (epistemologii) ma kilka różnych uzasadnień. Jedno z nich, może najważniejsze, wymaga sięgnięcia do historii psychologii, do tego okresu, kiedy psychologia istniała już jako samodzielna nauka.

Znaczenie problemów epistemologicznych dla psychologii ukazują w sposób bardzo dobitny takie (mało znane) prace Lewina, jak *Der Begriff der Genese in Physik, Biologie und Entwicklungsgeschichte* (1983) albo *Wissenschaftslehre* (1983). Dotyczą one zagadnień, które dla psychologii nie straciły jeszcze znaczenia. Lewin

¹² Jürgen Bredenkamp przez szereg lat był profesorem oraz dyrektorem Instytutu Psychologii Uniwersytetu w Getyndze. Jednym z najwybitniejszych jego uczniów z tego okresu był Rainer Westermann, który zajmował się metodologią psychologii w szerokim znaczeniu tego słowa, sięgając do jej podstaw w zakresie logiki, epistemologii oraz teorii nauki. Szczególnie wysoko cenione są jego analizy wybranych teorii psychologicznych, których dokonał, posługując się apartem pojęciowym przejętym od strukturalistów (por. Westermann, 1989; 2000a; 2000b).

¹³ Helmuth Huber po studiach psychologicznych w Wiedniu został asystentem Lienerta w Düsseldorfie. Po uzyskaniu habilitacji objął stanowisko profesora Uniwersytetu w Hamburgu. Od niespełna 20 lat jest profesorem psychologii na Uniwersytecie w Grazu (Austria), Kierownikiem Zakładu Psychologii Klinicznej i Psychologii Zdrowia.

METODOLOGICZNE PROBLEMY PSYCHOLOGII NIEMIECKIEJ

interesował się problemami teorii poznania niezwykle żywo. Częste kontakty z Cassirerem dostarczały coraz to nowe impulsy. Zainteresowania epistemologią oraz teorią nauki na początku kariery naukowej Lewina należy uznać za wyraźnie dominujące.

Swoisty katalog pytań oraz ramy własnych zainteresowań ustalił Lewin już w pierwszej publikacji naukowej z roku 1917: *Kriegslandschaft* (*Krajobraz wojenny*, 1983). Jak podaje A. J. Marrow (1977, s. 24-25), Heider (notabene z Lewinem bardzo zaprzyjaźniony), zauważył, że już w tej pracy można rozpoznać te – dla Lewina tak bardzo typowe – pojęcia: „kierunek”, „granica”, „obszar” czy „sytuacja”. Front może pozostawać ciągle w tym samym miejscu, ale jego obraz zależy od tego, w jakim położeniu w stosunku do niego znajduje się żołnierz. Zachowanie żołnierza w tym samym miejscu (np. budynku) będzie odmienne w zależności od tego, w jakim położeniu w stosunku do linii frontu znajduje się ów budynek (tuż przy, daleko za, na linii itp.). Precyzja tych rozważań zasługuje na uwagę i uznanie nie mniej niż odwaga obserwacji kapitana artylerii wyróżnionego za wojenne trudy i zasługi Żelaznym Krzyżem. Nie trzeba przy tym dodawać, że bez znakomitej orientacji „w polu” Lewin nie byłby ani dobrym oficerem, ani też nie napisałby tak interesującej rozprawy, jaką jest właśnie jego *Krajobraz wojenny*. Wyartykułowanie głównych idei tej rozprawy w języku późniejszej psychologii topologicznej zajęło autorowi wiele cennych lat jego życia. A to wszystko, gdyż Lewin ciągle jakby powtarzał to samo pytanie: *Co to właściwie jest to, co ja teraz widzę?*

Wymieniona wcześniej praca: *Der Begriff der Genese in Physik, Biologie und Entwicklungsgeschichte* jest nieco zmienioną pracą habilitacyjną Lewina, którą, opatrzoną tytułem: *Der Typus der genetischen Reihen in Physik, organismischer Biologie und Entwicklungsgeschichte*, pod koniec roku 1919 Lewin przedłożył Radzie Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Berlińskiego. Praca ta spowodowała kontrowersje pomiędzy członkami komisji oceniającej, którzy reprezentowali zarówno filozofię, jak i nauki szczegółowe. A. Métraux (1983) zwrócił uwagę, że owe kontrowersje nie były spowodowane treścią pracy Lewina ani jego poglądami, tylko niejasnością relacji zachodzących pomiędzy filozofią a naukami przyrodniczymi. Pracę tę Rada Wydziału (na wniosek Stumpfa!) odrzuciła w dniu 26 maja 1920 roku. Lewin habilitował się na podstawie pracy *Experimentellen Untersuchungen zum Grundgesetz der Assoziation*. Ta praca nie budziła kontrowersji. Już 4 listopada 1920 roku została przez radę tego samego wydziału uznana za spełniającą wymogi pracy habilitacyjnej (dla ścisłości: oprócz tej wymienionej Lewin przedłożył także kilka innych prac, które jednak nie były szczegółowo dyskutowane), a Lewin otrzymał *venia legendi*. W swojej dalszej (10-letniej) działalności dydaktycznej na Uniwersytecie Berlińskim połowę *pensum* Lewin przeznaczał na zajęcia poświęcone epistemologii oraz teorii nauki. Jego praca odrzucona przez radę wydziału uzyskała jednak nader pozytywną ocenę Hansa Driescha z Kolonii i została opublikowana przez Wydawnictwo Springera. Ponieważ – według ówczesnych kategorii edytorskich – książka „sprzedawała się dobrze”, wydawca zwolnił Lewina z obowiązku jej finansowania. Ta historia dotycząca „habilitacyjnej przygody” Lewina pokazuje m.in., jak wielkie trudności trzeba pokonać, aby mogła nastąpić zmiana tego, co nazywamy paradygmatem nauki.

Jeżeli spojrzymy na poszukiwania i dociekania Lewina w zakresie epistemologii, to zauważymy, że interesujące go problemy nie pozostają w bezpośrednim związku z ówczesnym modelem uprawiania psychologii. W tej odrzuconej pracy habilitacyjnej był to problem przyczynowości (czy w fizyce i biologii występują „te same” prawa? czy rozpatrywane w obydwu naukach przyczyny można traktować jako rodzajowo tożsame?), w innej pracy było to zagadnienie różnic pojęć substancjalnych i funkcjonalnych (Lewin, 1983b) itd., itp. Najważniejsi i naukowo kompetentni krytycy chwalili Lewina za to, że zajął się analizą nauki. Na tej drodze starał się znaleźć to, czego szukał, co było mu potrzebne, aby rozwojowi psychologii nadać nowy kierunek, a co można by nazwać metateorią psychologii. Dalszy opis i analiza tego zagadnienia wykraczają poza ramy niniejszego opracowania. To, co powiedzieliśmy, można zamknąć w dwóch ważnych konstatacjach: (1) podczas pierwszych 10 lat swoich poszukiwań i naukowych dociekań Lewin zajmował się głównie epistemologicznymi podstawami badań psychologicznych, (2) jego poszukiwania, analizy i wnioski miały za filozoficzną podstawę poglądy tego spośród „nauczycieli”, którego darzył szczególnym respektem: Ernesta Cassirera¹⁴. Spośród wszystkich epistemologicznych rozstrzygnięć dla Lewina najważniejsze było to, które opowiadało się za relacjonizmem i funkcjonalizmem, a przeciw substancjalizmowi. Cała jego bogata twórczość z lat 20. była niczym innym jak szukaniem potwierdzenia dla tych tez na gruncie psychologii. Jego prace z zakresu epistemologii i teorii nauki zyskiwały uznanie znawców przedmiotu zarówno ze względu na swą formę, treść, jak i dociekliwość. Niestety, owo uznanie specjalistów nie gwarantowało im szerszego zainteresowania wśród ogółu psychologów. Ta ostatnia okoliczność była spowodowana tym, że w okresie – a są to lata 20. XX wieku – kiedy Lewin publikował prace dotyczące zagadnień epistemologicznych (ujmując je zgodnie z poglądami Cassirera),

¹⁴ Ernst Cassirer (1874-1945) po studiach w Marburgu pełnił funkcję profesora filozofii na Uniwersytetach w Berlinie oraz Hamburgu. W. Tatarkiewicz (1959, s. 342-343), traktując go jako ostatniego przedstawiciela marburskiej szkoły neokantystów, przyznaje mu wyjątkową pozycję ze względu na jego wielkie dzieła: *Das Erkenntnisproblem, Substanzbegriff und Funktionsbegriff* (1907), *Philosophie der symbolischen Formen* (1923-1929) oraz *An Essay on Man* (1944, wyd. polskie 1971).

WŁODZISŁAW ZEIDLER

zainteresowanie neokantyzmem należało już właściwie do przeszłości. Kierunkiem filozoficznym, który formował teraz poglądy większości psychologów, był neopozytywizm, przede wszystkim zaś opinie tzw. Koła Wiedeńskiego. Oczywiście, od tej ogólnej tendencji zdarzały się wyjątki. Tak np. wiadomo, że podczas prowadzenia zajęć z filozofii we Frankfurcie n/M w latach 1912-1913 Köhler poświęcał wiele uwagi poglądom H. Bergsona (1859-1941). Było to jednak tylko przejściowe zainteresowanie, „uzupełniające”. Pod wpływem poglądów Koła Wiedeńskiego również psychologowie opowiadali się coraz częściej i coraz bardziej zdecydowanie za empiryzmem i fizykalizmem. Wielu próbowało psychologię albo budować od nowa, albo przebudowywać zgodnie z tymi dyrektywami, jakie wynikały z neopozytywistycznych ideałów uprawiania nauki. Jeden z tych ideałów jawił się, w porównaniu z dotychczasowymi zwyczajami, w postaci całkowicie zaskakującej. Filozofia miała być budowana na wzór nauk szczegółowych! Wszystkie nauki miały posługiwać się jednym językiem, tym najdoskonalszym i najbardziej precyzyjnym: językiem fizyki. Niektórzy twierdzą, że Köhler swoje sukcesy w dziedzinie psychologii zawdzięczał wcześniejszym zainteresowaniom fizyką (chodzi tutaj o jego rozległą i nader interesującą korespondencję oraz wieloletnią współpracę ze swoim gimnazjalnym nauczycielem fizyki H. Geitelem¹⁵ – por. Jaeger, 1988). Ocena taka jest ewidentnym uproszczeniem.

Prawdą jest jednak, że bardzo wielu psychologów, zwłaszcza ci, którzy zdobyli doświadczenie na terenie tzw. nauk matematyczno-przyrodniczych, podjęło wyzwanie zawarte w neopozytywistycznym paradygmacie uprawiania nauki. Prawdą jest także to, że wielu z nich, stosując takie kryteria, jak obiektywizm, empiryzm, formalizacja itp., uzyskało pozytywne efekty. Zdobyte uznanie miało znaczenie na gruncie neopozytywizmu. Pomimo zadowolenia z tego stanu rzeczy, warto tutaj przypomnieć refleksje na temat statusu metodologicznego psychologii, które przed 40 laty przedstawił Herbert Feigl¹⁶. Rzecz oczywista, wnioski, do jakich doszedł Feigl, *mutatis mutandis*, odnieść można zarówno do psychologii amerykańskiej, jak i niemieckiej. W opracowaniu swoim przeanalizował on stan i miejsce psychologii wśród innych nauk i stwierdził, że rozwój psychologii osiągnął ten punkt, w którym jest już możliwe – podobnie jak w fizyce – formułowanie praw empirycznych. *Najwyższy czas ku temu, aby psychologowie wyemancypowali się spod władzy zdroworozsądkowych redukcjonizmów takich, jak operacjonizm czy behawioryzm* (Feigl, 1962, s. 362-363). Stwierdzenie to, po upływie 40 lat, nie straciło aktualności.

POSZUKIWANIE PERSPEKTYWY METODOLOGICZNEJ PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ

Refleksja epistemologiczna od czasów Stumpfa była w psychologii niemieckiej silnie i głęboko zakorzeniona. Przedstawione wyżej – na zasadzie swoistego kontrapunktu – spojrzenie Lewina oraz neopozytywistów dają zaledwie przybliżone wyobrażenie o złożoności problematyki. Psychologia niemiecka była otwarta na większą liczbę koncepcji epistemologicznych – zarówno w pierwszej, jak i drugiej połowie XX wieku. Po zakończeniu II wojny światowej owo formułowanie aktualnego paradygmatu uprawiania nauki było równoznaczne z badaniem własnej tożsamości, próbami jej oczyszczenia, nowego określenia.

Theo Herrmann zebrał w tomie: *Positionen der Psychologie: 1949 und 1989* (1989) pewną liczbę artykułów opublikowanych w pierwszym roczniku (1949) jednego z pierwszych niemieckich czasopism psychologicznych, które zaczęło ukazywać się po wojnie i istnieje do dzisiaj. Artykuły te zostały skomentowane – po 40 latach od ich ukazania się – pod kątem ich teoretycznego znaczenia reprezentatywności i ewentualnej aktualności. W tomie tym znalazły się prace o różnej tematyce i różnej orientacji: teoretycznej, metodologicznej, a nawet politycznej. Zajmę się tutaj – bardzo skrótowo – tylko dwoma pracami jednego autora.

Johannes von Allesch (urodzony w Austrii) doktoryzował się w roku 1909 w Berlinie pod kierunkiem Stumpfa¹⁷. Przez wiele lat współpracował blisko z psychologami postaci, których cenił za odwagę nowatorskich poszukiwań. Sam – początkowo zainteresowany głównie zagadnieniami psychologicznej estetyki – wędrował tymi drogami, które sobie dobierał. Kiedy „nadszedł czas”, został dyrektorem Instytutu Psychologii w Halle, później

¹⁵ H. F. Geitel (1855-1923) oraz J. Elster (1854-1920) dokonali w roku 1893 odkrycia komórki światłoczułej.

¹⁶ Herbert Feigl (1902-1988) był jednym z bardziej znanych przedstawicieli Wiener Kreis. Za najważniejszą spośród jego prac uznaje się *Zufall und Gesetz (Przypadek i prawo)*. Ostatnie lata swego życia spędził, pracując w Uniwersytecie Stanu Minnesota (USA). Cytowany tutaj artykuł stanowił referat, który Feigl wygłosił podczas 66 Kongresu American Psychological Association w Waszyngtonie 31 sierpnia 1958 roku. Referat ten został pierwotnie wydrukowany w *American Psychologist*. Tutaj cytuję jego przedruk w specjalnym zeszycie *Psychologische Beiträge*, który został zredagowany przez Esther Pabst i Solomona E. Ascha, a następnie „ofiarowany” Wolfgangowi Köhlerowi z okazji jego 75-rocznicy urodzin przez jego uczniów i przyjaciół.

¹⁷ W tym samym roku doktoryzował się również pod kierunkiem Stumpfa Wolfgang Köhler. O jeden rok wcześniej tytuł doktorski zdobyli tamże: Kurt Koffka oraz Robert Musil.

METODOLOGICZNE PROBLEMY PSYCHOLOGII NIEMIECKIEJ

w Greifswaldzie. Po II wojnie światowej został dyrektorem Instytutu Psychologii w Getyndze. Jego przeszłość polityczna nie budziła wątpliwości, zaś jego uprzednie naukowe i przyjacielskie związki z „postaciowcami” (głównie z Köhlerem) rekomendowały go jako naukowego autorytet. J. von Allesch (1989a; 1989b) opowiedział się za takim modelem psychologii, w którym było miejsce zarówno na elementy zaczerpnięte z nauk przyrodniczych, jak i humanistycznych. F. Süllwold (1989), komentując jego prace, po 40 latach od ich opublikowania uznał je za ciągle jeszcze aktualne – zarówno wyrażone w nich poglądy, jak i sformułowane pytania. W momencie ich opublikowania dawały one psychologii możliwość orientowania się w kierunku przyszłości, tzn. stwarzały gotowość do podejmowania nowych poszukiwań metodologicznych. Były to jednocześnie prace silnie osadzone w głównym nurcie rozwojowym psychologii naukowej. Tej właśnie, której zwolennikami byli Köhler lub M. Wertheimer. Psychologii jako nauki przyrodniczej, starającej się funkcjonować zgodnie z postulatami neopozytywizmu. Ten model zdominował oblicze psychologii niemieckiej w drugiej połowie XX wieku. Hans Spada (1997) na 40. Kongresie Deutsche Gesellschaft für Psychologie w roku 1996 w Monachium, jako przewodniczący tegoż towarzystwa, przedstawił raport o stanie i problemach psychologii w krajach obszaru języka niemieckiego. Autor sprawozdania szacował liczbę psychologów w Niemczech w roku 1996 na 35 tys. Rocznie przybywa około 2 tys. psychologów z dyplomem. Na przestrzeni minionych 25 lat można było zaobserwować pozytywny rozwój psychologii w Niemczech, właściwie we wszystkich najważniejszych aspektach. Dla naszych refleksji ważna jest tylko jedna okoliczność, którą Spada poddaje pod rozwagę. Według danych szacunkowych, poczynając od roku 2003, w ciągu następnych 7 lat około 80% wszystkich osób obecnie zatrudnionych na stanowiskach profesorów psychologii odejdzie w stan spoczynku. Jasną jest rzeczą, że ta zmiana generacji pociągnie za sobą wiele konsekwencji. Większość profesorów z lat 1950 i 1960 kontynuowało model klasycznej psychologii, za którym opowiedział się von Allesch. Ci, którzy przyszli po „rewolucji studenckiej” roku 1968, byli zwolennikami podobnych poglądów. Można jednak pytać, czy ich następcy będą zwolennikami tych samych poglądów? Rzecz oczywista w pierwszym rzędzie chodzi tutaj o podstawowe poglądy teoretyczne. A do nich należą właśnie te, które zaliczamy do epistemologii. W psychologii niemieckiej (por. Westermann, 1989; 2000a; 2000b oraz Westmeyer, 1989a; 1989b.) pojawiły się tendencje do szukania związków ze strukturalizmem, pojmowanym przede wszystkim jako rodzaj naukowej metodologii. Są to jednak zagadnienia, które systematycznie zyskują dopiero znaczenie i być może właśnie one będą w sposób odmienny od dotychczasowego charakteryzowały oblicze psychologii niemieckiej w wieku XXI.

PSYCHOLOGICZNA PRAKTYKA ORAZ PROBLEM JEDNOSTKI LUDZKIEJ

W. Schönplflug (2000) jest autorem, którego interesują dwustronne związki psychologicznej teorii oraz praktyki. Podaje także obszerną listę przykładów ilustrujących rozwój tej problematyki na przestrzeni XX wieku. Jego zdaniem, praktyka psychologiczna zaczęła stawiać przed psychologiczną teorią coraz to nowe zadania, które często nie były redukowalne do prostych pytań techniczno-poznawczych (np. jak selekcjonować maszynistów, jak motywować górników itp.). „Psychologię akademicką” zaczęto stawiać wobec problemów, które często pozostawały w sprzeczności z neopozytywistycznym paradygmatem uprawiania nauki. Aby opisać reakcje na tego rodzaju sytuacje, Schönplflug (2000) posługuje się terminami wprowadzonymi przez G. A. Kimble'a (1984). Z jednej strony mielibyśmy tedy „metodologicznie rygorystyczny racjonalizm”, z drugiej – „filantropijnie zorientowany subiektywizm”. Odpowiedź na pytanie, które z tych dwóch stanowisk pozostaje w zgodzie z paradygmatem pozytywistycznym, jest oczywista. Schönplflug (2000), rozpatrując coraz częściej zauważalne rozbieżności pomiędzy psychologiczną teorią a społeczną lub psychologiczną praktyką, nie jest z tego stanu rzeczy zadowolony, gdyż jego konsekwencje mogą stanowić zagrożenie dla egzystencji psychologii jako samodzielnej nauki.

Inną, wcześniejszą, również polemyczną, ale bardziej wyważoną próbę identyfikacji, a poniekąd także rozwiązania tego problemu, przedstawił G. W. Allport¹⁸ (1962). Chodzi tutaj o wystąpienie Allporta na kongresie *Berufsverband Deutscher Psychologen*¹⁹ 10 sierpnia 1961 w Hamburgu. Allport był w owym czasie uznanym

¹⁸ Gordon W. Allport (1897-1967), w latach 1930-1957 profesor Harvard University. Był jednym z pierwszych teoretyków osobowości. Do jego najważniejszych prac należą: *Personality* (1937) oraz *Pattern and Growth in Personality* (1961). Allport studiował m.in. w Berlinie pod kierunkiem Stumpfa, Köhlera, Wertheimera, Lewina oraz Sprangera, a także w Hamburgu pod kierunkiem Sterna. Jego brat, Floyd H. Allport (1890-1978), był pionierem psychologii społecznej o orientacji behawiorystycznej.

¹⁹ Towarzystwo to istnieje obecnie nadal pod nazwą: Berufsverband Deutscher Psychologinnen und Psychologen. Zrzesza ono psychologów praktyków. Reprezentuje ich interesy zawodowe oraz troszczy się o szkolenie podyplomowe. Obok niego istnieje Deutsche Gesellschaft für Psychologie. Ma ono znacznie dłuższą historię (jej początki łączą się z nazwiskami Wundta, Stumpfa oraz Müllera), zrzesza pracowników naukowych wyższych uczelni, przez co ma charakter nieco elitarny. Obydwa

autorytetem w zakresie psychologii osobowości. Właśnie zakończył swoją pracę: *Pattern and Growth in Personality*, w której dokonał niezwykle ważnego przeciwstawienia tego, co jest „ogólne”, temu, co „jednostkowe” i „niepowtarzalne”. Wystąpienie Allporta nie tylko zawierało nader udaną (nie tyle „odrzucającą”, ile „wyjaśniającą”) polemikę ze zwolennikami tzw. podejścia dymensionalnego lub aktuarnego (głównie P. E. Meehl), lecz także dostarczało argumentów na rzecz podejścia morfogenetycznego. Należy żałować, że dyskusje przedstawione przez Allporta w tej pracy nie dotarły do szerszego kręgu polskich czytelników. W Niemczech oddziaływanie jego prac było także ograniczone. Wydaje się jednak, że miały one pewien wpływ na kierunek poszukiwań nowych technik statystycznych zarówno przez Linerta, jak i jego uczniów. W cytowanym tutaj wystąpieniu Allport wskazał na dwa ważne elementy, które stymulowały jego poszukiwania. Jeden z nich miał charakter bardziej szczegółowy, drugi – bardziej ogólny – to tradycja myśli europejskiej, która miała mieć charakter bardziej humanistyczny (człowiek jako jednostka) w odróżnieniu od pragmatycznie zorientowanej myśli „amerykańskiej”. Pierwszym elementem zaś były pewne idee, z którymi zapoznał się już podczas studiów w Hamburgu u Sterna. Chodzi tutaj o teorię różnic indywidualnych Sterna (1911), które należy rozpatrywać – zdaniem Allporta (1962, s. 632-635) – zarówno w płaszczyźnie horyzontalnej, jak również (a może nawet szczególnie) wertykalnej. W ujęciu Sterna chodziłoby tutaj o różnice „interindywidualne” oraz „intraindywidualne”. Badanie tych ostatnich, głównie ze względu na brak odpowiednich „metod” (takich, które byłyby zgodne z pozytywistycznym paradygmatem uprawiania nauki), zaniedbywano. Stanowisko Allporta spotkało się wprawdzie z pozytywnym odzewem, nie wpłynęło jednak ewidentnie na zmianę sposobu uprawiania psychologii w Niemczech – zarówno w aspekcie teorii, jak i praktyki. Allport, akcentując niepowtarzalność jednostki ludzkiej, domagając się swoistego „respektu” dla jej „jednorazowości”, wprowadzał do psychologii element wartościowania, w istocie sprzeczny z całą dotychczasową linią rozwoju psychologii jako nauki. Nie wnikając w szczegóły, przyjmujemy, że cytowane tutaj wystąpienie Allporta zawierało w swej treści pewne zadanie, z którego rozwiązaniem – również psychologowie niemieccy – do tej pory się nie uporali.

*

Cytowany już Schönplflug (2000) zwraca uwagę, że wprowadzenie do psychologii elementu „wartościowania” oraz zintegrowanie tego elementu z „psychologicznym myśleniem” może stanowić nader poważne wyzwanie dla współczesnej psychologii, która zyskując coraz wyższy stopień naukowej samodzielności, traci jednak coraz bardziej swą „jednolitość”, co grozić może jej rozpadem na szereg podrzędnych dyscyplin, zależnych znowu od innych nauk bardziej dynamicznych i bardziej zwartych. Praktyka psychologiczna stałaby się wówczas filantropią opartą na coraz to innych założeniach. Prognozy, które sformułował Schönplflug, odnoszą się głównie do psychologii niemieckiej, ale być może nie tylko.

Uwagi Schönplfluga korespondują także z tokiem rozważań zamieszczonych w tym artykule. Analizując status metodologiczny psychologii niemieckiej w XX wieku, wskazaliśmy na kilka „wątków”, które do tej pory nie straciły jeszcze na ważności, a psychologia nie dopracowała się jednej, ogólnie akceptowanej i wewnętrznie zintegrowanej metodologii. Wbrew pozorom i przestarzałym już potocznym mniemaniom, przyczyną nieporozumień czy zamieszania nie jest ani statystyka, ani stopień jej akceptacji. Owszem, brak znajomości teoretycznych podstaw statystyki może prowadzić do błędów i nieporozumień metodologicznych. O wiele poważniejsze błędy mogą jednak pojawić się wtedy, gdy brakuje rozeznania w zakresie problemów epistemologicznych. Wydaje się, że dla dalszego rozwoju psychologii – nie tylko niemieckiej – o wiele ważniejszą kwestią jest sprawa refleksji teoriopoznawczej. Poważne i wielokrotne próby podjęte przez Lewina nie doczekały się ani zakończenia, ani właściwej kontynuacji.

Braki w tym zakresie są szczególnie wyraźne, a jeżeliby uwzględnić pogląd Schönplfluga, to ujawniają się one boleśnie, zawsze, gdy rozpoczyna się dyskusja nad „statusem” jednostki ludzkiej. Wydaje się, że jest to wątek w psychologii szczególnie i wyraźnie zaniedbany; zastępczo i rudymenarnie włączany w ramy dyskusji nad „konceptjami człowieka”, gdzie ulega zatarciu i zagubieniu. Najprawdopodobniej w tym punkcie dotykamy jednego z najostrzejszych dylematów psychologii naukowej: dopuszczalności stosowania wartościowania w psychologii. Pytanie takie pojawia się zawsze wtedy, gdy na scenie określonych wydarzeń – oprócz teorii – miejsce zajmuje również psychologiczna praktyka. Wszystko, co tutaj zostało powiedziane, pokazuje jednoznacznie, że problemy metodologiczne psychologii niemieckiej w II połowie XX wieku miały charakter wielowątkowy i nader skomplikowany. Występujące powiązania oraz zależności miały różnorodny charakter. Od sięgających poprzez dziesięciolecia zależności historycznych, poprzez lokalne tradycje, aż do osobistych preferencji zarówno teoretycznych, jak i osobowych.

BIBLIOGRAFIA

towarzystwa współpracują ze sobą w ramach Föderation Deutscher Psychologenvereinigungen.

- Allesch von, J. (1989a). Die Stellung der Psychologie zu den Natur- und Geisteswissenschaften. W: Th. Herrmann (red.), *Positionen der Psychologie: 1949 und 1989* (s. 11-23). Göttingen–Toronto–Zürich: Verlag f. Psychologie, C. J. Hogrefe.
- Allesch von, J. (1989b). Zur Methode der Psychologie. W: Th. Herrmann (red.), *Positionen der Psychologie: 1949 und 1989* (s. 24-30). Göttingen–Toronto–Zürich: Verlag f. Psychologie, C. J. Hogrefe.
- Allport, G. W. (1962). Das allgemeine und das eigenartige in der psychologischen Praxis. W: H. von Bracken, H. Schmidtke, W. Witte (red.), *Psychologische Beiträge*, 4, 3-4, 630-650. Meisenheim: Verlag A. Hain.
- Ash, M. G. (1980). Wilhelm Wundt and Oswald Külpe on the Institutional Status of Psychology: An Academic Controversy in Historical Context. W: W. G. Bringmann, R. D. Tweney (red.), *Wundt Studies*. Toronto: C. J. Hogrefe.
- Ash, M. G. (1985). Die experimentelle Psychologie an den deutschsprachigen Universitäten von der Wilhelminischen Zeit bis zum Nationalsozialismus W: M. G. Ash, U. Geuter (red.), *Geschichte der deutschen Psychologie im 20. Jahrhundert*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Ash, M. G. (1995). *Gestalt psychology in German culture, 1890 – 1967: Holism and the quest for objectivity*. Cambridge–New York–Melbourne: University Cambridge.
- Ash, M. G., Geuter, U. (red.) (1985). *Geschichte der deutschen Psychologie im 20. Jahrhundert*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Bredenkamp, J. (1980). *Theorie und Planung psychologischer Experimente*. Darmstadt: Verlag Steinkopf.
- Bredenkamp, J. (1972). *Der Signifikanztest in der psychologischen Forschung*. Frankfurt a. /M: Akademische Verlagsgesellschaft.
- Bringmann, W. G., Tweney, R. D. (red.) (1980). *Wundt studies*. Toronto: Verlag C. J. Hogrefe.
- Brożek, J., Pongratz, L. J. (1980). *Historiography of modern psychology: Aims, resources, approaches*. Toronto: C. J. Hogrefe.
- Carus, F. A. (1990). *Geschichte der Psychologie*. Berlin: Deutscher Verlag der Wissenschaften.
- Eye von, A. (1982). Statistische und methodologische Problemstellungen psychologischer Präventionsforschungen. W: J. Brandstädter, A. von Eye (red.), *Psychologische Prävention: Grundlagen, Programme, Methoden* (s. 305-440). Bern–Stuttgart–Wien: Verlag Hans Huber.
- Eye von, A. (1990). *Introduction to configural frequency analysis – the search for types and antitypes in cross-classifications*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eye von, A. (2001). In memoriam Gustav A. Lienert. *Psychologische Rundschau*, 4, 225-226.
- Feigl, H. (1962). Philosophical embarrassments of psychology. *Psychologische Beiträge*, 4, 3-4, 340-364.
- Heider, F. (1984). *Das Leben eines Psychologen. Eine Autobiographie (orig. The Life of a Psychologist, tłum. Agnes von Cranach)*. Bern–Stuttgart–Toronto: Verlag Hans Huber.
- Henle, M. (1978). One man against the Nazis: Wolfgang Köhler. *American Psychologist*, 33, 939-944.
- Hippius, R. (red.) (1943). *Volkstum, Gesinnung und Charakter*. Stuttgart–Prag: Verlag W. Kohlhammer.
- Hofstätter, P. R. (1992). Selbstdarstellung. W: E. G. Wehner (red.), *Psychologie in Selbstdarstellungen* (t. 3, s. 107-134). Bern–Göttingen–Toronto: Verlag Hans Huber.
- Huber, H. P. (1977). *Einzelfallanalyse*. W: T. Hermann, P. R. Hofstätter, H. P. Huber, F. E. Weinert (red.), *Handbuch psychologischer Grundbegriffe* (s. 115-121). München: Kösel-Verlag.
- Huber, H. P. (1978). *Kontrollierte Fallstudie*. W: L. J. Pongratz (red.), *Klinische Psychologie* (t. 2, s. 1153-1199). Göttingen–Toronto–Zürich: Verlag für Psychologie – Dr. C. J. Hogrefe.
- Jaeger, S. (1988). *Briefe von Wolfgang Köhler an Hans Geitel 1907 – 1920*. Passau: Passavia Universitätsverlag.
- Jaeger, S. (1990). *Gestaltpsychologie – Wolfgang Köhler und seine Zeit*. Berlin: Universitäts-Bibliothek der Freien Universität Berlin.
- Kimble, G. A. (1984). Psychology's two cultures. *American Psychologist*, 39, 833-839.
- Klüpfel, J., Graumann, C. F. (1986). *Ein Institut Entsteht. Zur Geschichte der Institutionalisierung der Psychologie an der Universität Heidelberg*. Bericht aus dem Archiv für die Geschichte der Psychologie, Nr 13/49, Heidelberg.
- Lewin, K. (1983a). Kriegslandschaft. W: C. F. Graumann (red.), *Kurt-Lewin-Werkausgabe*, Band I: *Wissenschaftstheorie I*. Bern–Stuttgart: Verlag Hans Huber-Klett-Cotta.
- Lewin, K. (1983b). Der Übergang von der aristotelischen zur galileischen Denkweise in Biologie und Psychologie. W: C. F. Graumann (red.), *Kurt-Lewin-Werkausgabe*, Band I: *Wissenschaftstheorie I*. Bern–Stuttgart: Verlag Hans Huber-Klett-Cotta.
- Lewin, K. (1983c). Der Begriff der Genese in Physik, Biologie und Entwicklungsgeschichte. W: C. F. Graumann (red.), *Kurt-Lewin-Werkausgabe*, Band II: *Wissenschaftstheorie II* (s. 47-318). Bern–Stuttgart: Verlag Hans Huber-Klett-Cotta²⁰.
- Lewin, K. (1983d). Wissenschaftslehre. W: C. F. Graumann (red.), *Kurt-Lewin-Werkausgabe*, Band II: *Wissenschaftstheorie II*

²⁰ Praca ukazała się pierwotnie w Verlag Julius Springer w Berlinie w 1922 roku pt. *Der Begriff der Genese in Physik, Biologie und Entwicklungsgeschichte. Eine Untersuchung zur vergleichenden Wissenschaftslehre*.

- (s. 319-473). Bern–Stuttgart: Verlag Hans Huber-Klett-Cotta²¹.
- Lienert, G. A. (1987). *Schulnoten – Evaluation*. Frankfurt am Main: Athenäum.
- Lienert, G. A. (1992). *Selbstdarstellung*. W: E. G. Wehner (red.), *Psychologie in Selbstdarstellungen* (t. 3, s. 163-174). Bern–Göttingen–Toronto: Verlag Hans Huber.
- Lück, H. E. (1996). *Die Feldtheorie und Kurt Lewin: Eine Einführung*. Beltz–Weinheim: Psychologie Verlags Union.
- Marrow, A. J. (1977). *Kurt Lewin – Leben und Werk*. Stuttgart: Verlag Ernst Klett (org. *The Practical Theorist. The Life and Work of Kurt Lewin*. New York: Basic Books 1969).
- Mattes, P. (1985). Psychologie im westlichen Nachkriegsdeutschland – Fachliche Kontinuität und gesellschaftliche Restauration. W: M. G. Ash, U. Geuter (red.), *Geschichte der deutschen Psychologie im 20. Jahrhundert* (s. 201-224). Opladen: Westdeutscher Verlag.
- McKeen Cattell, J. (1928). Early psychological laboratories. *Science*, 67, 543-548.
- Métraux, A. (1985). *Der Methodenstreit und die Amerikanisierung der Psychologie in der Bundesrepublik 1950 – 1970*. W: M. G. Ash, U. Geuter (red.), *Geschichte der deutschen Psychologie im 20. Jahrhundert* (s. 225-251). Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Métraux, A. (1983). *Zur Einführung in diesen Band*. W: C. F. Graumann (red.), *KurtLewin-Werkausgabe*, Band II: *Wissenschaftstheorie II* (s. 11-46). Bern–Stuttgart: Hans Huber-Klett-Cotta.
- Schönpflug, W. (2000). *Geschichte und Systematik der Psychologie*. Weinheim: Psychologie Verlags Union.
- Spada, H. (1997). Lage und Entwicklung der Psychologie in Deutschland, Österreich und der Schweiz. *Psychologische Rundschau*, 1, 1-15.
- Stachowski, R. (2000). *Historia współczesnej myśli psychologicznej: od Wundta do czasów najnowszych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Stern, W. (1911). *Die Differentielle Psychologie in ihren methodischen Grundlagen*. Leipzig: Verlag Johann Ambrosius Barth (reprint: Bern–Göttingen–Toronto–Seattle: Verlag Hans Huber 1994).
- Süllwold, F. (1989). Kommentar zu Johannes von Allesch. W: Th. Herrmann (red.), *Positionen der Psychologie: 1949 und 1989* (s. 31-37). Göttingen–Toronto–Zürich: Verlag f. Psychologie, C. J. Hogrefe.
- Tatarkiewicz, W. (1959). *Historia Filozofii* (t. III). Warszawa: PWN.
- Westermann, R. (1989). Festinger's theory of cognitive dissonance: A revised structural reconstruction. W: H. Westmeyer (red.), *Psychological theories from a structuralist point of view* (s. 33-62). Berlin–Heidelberg–New York: Springer Verlag.
- Westermann, R. (2000a). *Wissenschaftstheorie und Experimentalmethodik. Ein Lehrbuch zur Psychologischen Methodenlehre*. Göttingen–Bern–Toronto–Seattle: Hogrefe Verlag für Psychologie.
- Westermann, R. (2000b). Festinger's theory of cognitive dissonance: A structuralist theory-net. W: W. Balzer, J. D. Sneed, C. U. Moulines (red.), *Poznan Studies in the Philosophy of the Science and the Humanities* (vol. 75, s. 189-217). Amsterdam: Wyd. Rodopi.
- Westmeyer, H. (red.) (1989a). *Psychological theories from a structuralist point of view*. Berlin–Heidelberg–New York: Springer Verlag.
- Westmeyer, H. (1989b). *Psychological theories from a structuralist point of view: A first introduction*. W: H. Westmeyer (red.), *Psychological theories from a structuralist point of view* (s. 1-12). Berlin–Heidelberg–New York: Springer Verlag.
- Zeidler, W. (2003). Psychologia postaci: filozoficzne rodowody, różnicowanie zainteresowań. *Zeszyty Naukowe: Psyche* (Szczecin), 6, 5-30.

21 Pozycja ta ukazuje się w druku po raz pierwszy. Złożyły się na nią cztery oryginalne rękopisy należące do spuścizny po Lewinie, przechowywanej w Cambridge Massachusetts (USA). Tekst opublikowany drukiem został opracowany przez redaktora tomu (Alexander Métraux) na podstawie fotokopii oryginalnych rękopisów. Czas powstania tych rękopisów oraz ich charakter lub przeznaczenie (samodzielna publikacja albo notatki do wykładów) nie zostały jednoznacznie ustalone. Niektóre z tych rękopisów datowane są na lata 1920-1921, inne 1925-1928, jeszcze inne 1930-1931. Ten rękopis, który powstawał w latach 1925-1928, zawiera fragmenty innej opublikowanej drukiem pracy. Sądzi się więc, że mamy tutaj do czynienia z zapisem rozważań wstępnych, które dojrzała postać uzyskała w ramach innej publikacji. Obojętnie, jakie stanowisko w kwestii przeznaczenia tych rękopisów zajmiemy, świadczą one jednoznacznie i dobitnie o tym, że Lewin był bardzo żywo zainteresowany teorią poznania. Szczególnie zaś taką, która pozostaje w bezpośrednim związku z żywotnymi zagadnieniami psychologii.